

4

Lisa nieuws

Jaargang 7
Mei 2002

Koppeling van IBIS en LISA

3

5

De Zeeuwse arbeidsmarkt in beeld

Tweedehands bedrijventerreinmarkt

7

Lisa

Voor feiten en cijfers
over werkgelegen-
heid

Meer info over LISA:
www.lisa.nl

Afstemming werkgelegenheidsgegevens in Noord-Nederland

Het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) heeft met het kabinet afspraken gemaakt over een pakket maatregelen, dat moet leiden tot een versterking van de ruimtelijk-economische ontwikkeling van het Noorden. Uiteindelijk doel is de achterstand weg te werken, die Groningen, Fryslân, en Drenthe hebben ten opzichte van de rest van het land. Inmiddels is de uitvoering van de afspraken, vervat in het programma "Kompas voor het Noorden" al vier jaar op gang.

Voor de drie noordelijke provincies, maar ook voor het Ministerie van Economische Zaken is het van groot belang de sociaal-economische ontwikkelingen in Noord-Nederland goed in de gaten te houden. Dit om de uitvoering van het Kompas-programma in goede banen te leiden. Centraal daarbij staat de informatie over de arbeidsmarkt in het Noorden.

In mei 2001 is de publicatie Koers op het Noorden verschenen waarin een omgevingsanalyse over de sociaal-economische ontwikkelingen rondom het Kompas-programma wordt gegeven aan de hand van diverse indicatoren, zoals: bevolking, beroepsbevolking, werkloosheid, werkgelegenheid, vacatures, etc. Bij het opstellen van deze publicatie,

die als een nulmeting beschouwd kan worden, is gebleken dat voor veel sociaal-economische gegevens geldt dat er weliswaar veel bronnen beschikbaar zijn, maar dat de vergelijkbaarheid van de gegevens te wensen over laat. Met name over werkgelegenheid en beroepsbevolking bestaan verschillende definities en bronnen.

SNN heeft aan CWI Noord-Nederland verzocht te onderzoeken in hoeverre een structurele vorm van samenwerking mogelijk is bij de afstemming van arbeidsmarktgegevens en de daarbij behorende publicaties in het Noorden. Het belangrijkste onderwerp van dit onderzoek is momenteel de werkgelegenheid. Niet alleen omdat werkgelegenheid de centrale doelstelling is van het Kompas-programma maar ook omdat er vraagtekens zijn over de onderlinge vergelijkbaarheid van de regionale cijfers.

Op initiatief van CWI Noord-Nederland en de SNN-werkgroep Monitoring hebben inmiddels meerdere gesprekken plaatsgevonden met de vier regionale bronhouders, namelijk: de werkgelegenheidsregisters van Friesland, provincie Groningen, gemeente Groningen en de Drentse Werkgelegenheids Enquête.

Uit een eerste inventarisatie is gebleken dat de belangrijkste verschillen tussen de noordelijke registers bestaan in de urengrens (12 of 15 uur), de urengrens van de landbouw (10+ of 20+), de versie van SBI/BIK-codering, de omvang van de jaarlijkse enquêtepopulatie (0+ of 5+), de peildatum (1 april/1 mei) en het apart tellen van de uitzendkrachten. Afgesproken is dat binnen 2 jaar deze verschillen gelijk getrokken worden. Daarbij wordt uiteraard aangesloten bij het LISA-handboek.

Ook is besloten om in 2003 een extra vraag over de vacatures en in 2004 over de pendel op te nemen. De vraagstelling zal daarbij onderling gelijk zijn. Voor 2003 wordt onderzocht of het mogelijk is een gezamenlijke brochure met toelichting met de enquête mee te zenden. In 2002 wordt een lijst opgesteld van regionale centrale berichtgevers (RCB) zoals de openbaar vervoersbedrijven NoordNet en Arriva en organisaties zoals Justitie, Kadaster, CWI en Clicq. Gezamenlijk onderzoek zal moeten uitwijzen of voor de ophoging van de non-respons gebruikgemaakt kan worden van noordelijke statistieken.

Bij een tweede inventarisatieronde hebben de definities centraal gestaan. Met name over het gebruik van de

definities in de praktijk bestaan enkele opmerkelijke verschillen. Enkele vraagstukken zijn: wat is een vestiging (15+ of ook 15- vestigingen), hoe tellen we werkzame personen bij uitzendbureaus, detacheringbureaus, uitleenbedrijven, rederijen, IT-bedrijven, schoonmaak bedrijven, bedrijfsrestaurants. Kortom: tellen we alle mensen die werkzaam zijn op de vestiging of tellen we alleen de mensen in loondienst? Welke werkgelegenheid gebruiken wij in de noordelijke publicaties: de bruto werkgelegenheid (fulltime en parttime bij elkaar opgeteld) of de netto werkgelegenheid (alleen fulltime).

Op al deze vraagstukken wordt het lopende jaar gestudeerd. Inhoudelijk zal daarbij nauw contact onderhouden en afgestemd worden met de LISA-werkgroep Kwaliteit. Over het uiteindelijke doel van de hele operatie is al overeenstemming bereikt, namelijk het verkrijgen van kwalitatief hoogwaardige, makkelijk toegankelijke en onderling volledig vergelijkbare werkgelegenheidscijfers teneinde de sociaal-economische ontwikkelingen in het Noorden te kunnen volgen.

Joost Aulbers
Projectleider WGR Fryslân
Lid LISA-werkgroep Kwaliteit
Bestuurslid Stichting LISA

Koppeling van IBIS en LISA:

een betrouwbare en snelle 'tool' voor het in kaart brengen van de economische structuur en dynamiek op bedrijventerreinen en kantoorlocaties

Door: Thirza Reesink, adviseur ETIN Adviseurs

Door koppeling van de bestanden IBIS en LISA kunnen op een snelle manier het aantal vestigingen en het aantal werkzame personen alsmede de ontwikkeling daarvan op een groot aantal bedrijventerreinen en kantoorlocaties in kaart worden gebracht. Hierdoor kunnen naast ontwikkelingen op regionaal niveau, ook ruimtelijk-economische trends op terreinniveau over het voetlicht worden gebracht. Deze lokale informatie kan bijvoorbeeld van belang zijn voor projectontwikkelaars, die voor de keuze staan om wel of juist niet in bepaalde bedrijventerreinen en kantoorlocaties te investeren. IBIS onderscheidt zo'n 4000 werklocaties in Nederland. Naar schatting 30% van de totale werkgelegenheid in Nederland is op deze locaties geconcentreerd.

Het LISA-bestand leent zich perfect voor het maken van regionaal-economische analyses. Tot op postcodeniveau kunnen ontwikkelingen in het aantal vestigingen en het aantal arbeidsplaatsen in beeld worden gebracht. Daarbij kan ook nog worden gedifferentieerd naar sector en branche. Wat niet met behulp van LISA onderzocht kan worden, is op welke locaties binnen gemeenten bepaalde (werkgelegenheids)ontwikkelingen plaatsvinden. Binnen gemeenten doen zich bepaalde ontwikkelingen op de ene locatie wel en op de andere locatie niet of in mindere mate voor. Om zicht te krijgen op deze lokale verschillen is het nuttig de economische structuur en dynamiek op bedrijventerreinen en kantoorlocaties in kaart te brengen.

De structuur van een terrein wordt bepaald door het aantal vestigingen en het aantal werkzame personen naar sector en naar segment. Naast de 'status-quo situatie' is ook de ontwikkeling van deze variabelen in de tijd interessant. Op basis van dit overzicht kunnen immers specifieke, zich op terreinniveau openbarende, trends worden waargenomen (zie kader). Daarbij is het belang of de dynamiek wordt veroorzaakt door de vestiging c.q. het vertrek van één of enkele grote bedrijven of door mutaties die betrekking hebben op een groot aantal kleinere bedrijfjes.

Een voorbeeld van een trend die zich op terreinniveau voordoet, is verdienstelijking; een duidelijke toename van het (vestigings- of werkgelegenheids-)aandeel dienstverlenende bedrijven in het totaal aanwezige bedrijfsleven. Vaak komt deze trend tot uiting in een grotere vraag naar kantoorruimte en vaak daaraan gekoppeld, in een verschuiving van de percentages bedrijfsruimte en kantoorvloeroppervlak.

De informatie ten aanzien van de structuur van en de dynamiek op bedrijfslocaties is interessant voor (lokale) overheden, maar ook voor projectontwikkelaars. Voor deze laatste groep is het voor het nemen van investeringsbeslissingen belangrijk om tijdig te weten wat er op de diverse bedrijventerreinen en kantoorlocaties gaat gebeuren, reeds gebeurt of al is gebeurd. Om deze reden heeft Amstelland Ontwikkeling Vastgoed recent door ETIN Adviseurs een onderzoek laten uitvoeren naar de investeringsmogelijkheden in de regio's Rotterdam en Haaglanden. Zowel de economische ontwikkeling van beide regio's als de trends en ontwikkelingen op de verschillende individuele bedrijventerreinen en kantoorlocaties binnen deze regio's zijn aan een analyse onderworpen.

De manier waarop in dit onderzoek up-to-date informatie over de structuur en dynamiek (aantal vestigingen en werkgelegenheid) op bedrijventerreinen en kantoorlocaties is verkregen is door koppeling van twee grote databestanden, namelijk LISA en IBIS¹. LISA registreert alle *vestigingen* in Nederland waar wordt gewerkt, terwijl in IBIS alle *werklocaties* (bedrijventerreinen en kantoorlocaties groter dan 10.000 m²) in Nederland worden geregistreerd. Beide bestanden worden door ETIN Adviseurs beheerd.

De koppeling van beide bestanden geschiedt op basis van postcodes. Veel terreinen worden namelijk door middel van postcodereanges ("polygonen") begrensd. De eerste stap behelst het toekennen van postcodes aan de terreinen in het IBIS-bestand. Vervolgens kunnen op basis van deze postcodes in het LISA-bestand de bijbehorende aantallen vestigingen en werkzame personen worden gevonden.

Bedrijventerreinen zijn in de praktijk veel nauwkeuriger begrensd dan kantoorlocaties. Dit is onder andere het gevolg van versnippering van kantoorlocaties. Vaak worden verschillende delen van bedrijventerreinen als kantoorlocatie aangemerkt, maar niet precies afgebakend. Daarnaast zijn veel kantoorpercelen, met name in het geval van binnenstedelijke kantoorlocaties, vaak niet aaneengesloten en wordt kantoorbebouwing afgewisseld met andere typen bebouwing. De koppeling blijkt in de praktijk dan ook gemakkelijker te maken voor bedrijventerreinen dan voor kantoorlocaties.

Circa 80 procent van de terreinen kan op de hierboven beschreven manier gekoppeld worden. De koppeling is echter in een aantal gevallen minder gemakkelijk of zelfs helemaal niet te realiseren. In de ideale situatie worden de

stappen zoals weergegeven in figuur 1a zonder problemen doorlopen. In dit proces kan de koppeling op drie momenten (tijdelijk) vastlopen. Dit wordt schematisch weergegeven in figuur 1b, 1c en 1d.

Het eerste 'probleem' waar men tegenaan kan lopen, is het ontbreken van een bestaande bedrijfslocatie in de IBIS-database. De accuraatheid van deze database is namelijk afhankelijk van de nauwkeurigheid waarmee de IBIS-enquête² door gemeenten wordt ingevuld. Een goede registratie van met name kantoorlocaties blijkt niet voor elke gemeente een gemakkelijke opgave. Om toch de contouren van locaties te kunnen achterhalen, kan als alternatief gebruik worden gemaakt van plattegronden. Alle (delen van) straten die tot een locatie behoren, moeten worden genoteerd, waarna de bijbehorende postcodes met behulp van postcodeboeken e.d. kunnen worden opgezocht (variant 1b).

Een tweede, ingewikkelder, probleem is dat een terrein weliswaar wel in IBIS is opgenomen, maar dat de contouren van dit terrein niet te achterhalen zijn. De koppeling van postcodes aan dit terrein is dan niet te maken, laat staan dat vervolgens de koppeling met LISA gemaakt kan worden (variant 1c). Dit probleem doet zich met name voor bij kantoorlocaties die op een bedrijventerrein liggen. Het bedrijventerrein is in

dat geval keurig afgebakend, maar er is niet precies duidelijk waar de kantoorlocatie begint en eindigt. In dit geval biedt navraag bij de betreffende gemeente uitkomst.

Tenslotte kunnen zich na het toekennen van postcodes aan de terreinen uit het IBIS-bestand problemen voordoen bij de koppeling aan het LISA-bestand. Voor sommige terreinen kan namelijk een werkgelegenheid resulteren die veel lager of hoger ligt dan werkelijk het geval is. Kortom, de koppeling kan dus leiden tot een niet realistische verhouding tussen bruto terreinoppervlakte en het aantal werkzame personen. Mogelijke oorzaken hiervan zijn: een onjuiste oppervlakte-meting c.q. oppervlakteschatting van het terrein (in IBIS), een onnauwkeurige postcode-afbakening van het terrein, waardoor teveel of juist te weinig bedrijven en werkzame personen worden geselecteerd in LISA, of een combinatie van de eerste twee.

Slechts in bepaalde uitzonderingsgevallen lukt het niet om een koppeling te maken. Voor het gros van de terreinen en kantoorlocaties is koppeling een snelle en effectieve methode om ontwikkelingen in de economische structuur en dynamiek op terreinniveau in kaart te brengen.

De Zeeuwse arbeidsmarkt in beeld

Door: Rob Lucas, RIBIZ

Dat de arbeidsmarkt Nederland eigenlijk niet bestaat, is voor velen niet nieuw. Deze markt wordt gevormd door vele lokale en regionale arbeidsmarkten. Vaak verschillen deze markten sterk van elkaar. Goede kennis en juiste informatie over de arbeidsmarkt zijn dan ook erg belangrijk om een bijdrage te leveren als het gaat om ontwikkelen van beleid en het meten van resultaten op die vele markten. Daarnaast wordt de regionale informatie steeds belangrijker door de veranderingen die plaatsvinden in de landelijke en regionale structuur van organisaties op het gebied van arbeidsmarkt en werkgelegenheid. De verantwoordelijkheid voor het beleid op de arbeidsmarkt ligt nu meer in de regio en bij gemeenten.

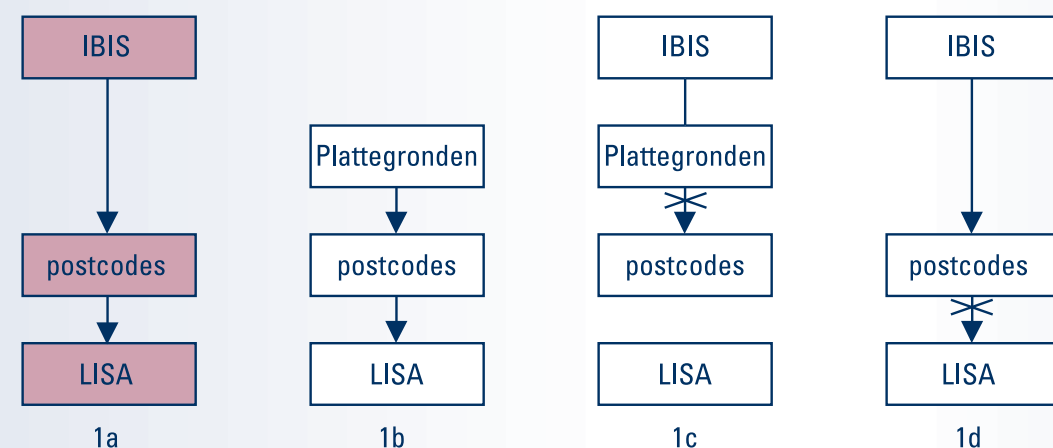
De Regionale Informatiebank Bedrijven en Instellingen Zeeland (RIBIZ) is de organisatie die in Zeeland het werkgelegenheidsregister beheert. RIBIZ is een samenwerking tussen de Provincie Zeeland, de gemeenten Borssele, Goes, Hulst, Middelburg, Oostburg, Sluis/Aardenburg, Terneuzen en Veere en de Kamer van Koophandel voor Zeeland. De uitvoering is ondergebracht bij de Kamer van Koophandel voor Zeeland.

Wanneer je de Zeeuwse arbeidsmarkt vergelijkt met de Nederlandse markt dan steken de sectoren industrie, handel en horeca en het agrarisch bedrijfsleven boven het maaiveld uit. Ook de structuur van het Zeeuwse bedrijfsleven wijkt sterk af van de rest van ons land. Zo beschikt Zeeland over een zogeheten 'eilandenstructuur'. Verder vormen de ligging aan zee, de aanwezigheid van twee zeehavens en een aantal belangrijke (internationale) vaarroutes een belangrijke factor. Daarnaast zijn het industriële grootbedrijf, met name (chemische) basisindustrie, haven- en transportactiviteiten en recreatie en toerisme sterke troeven.

De uitgebreide en gedetailleerde informatie over de aanbodzijde van de arbeidsmarkt biedt een scala aan mogelijkheden. De basis is uiteraard het in kaart brengen van vestigingen waar werkgelegenheid is. Hierdoor kunnen ontwikkelingen op lokaal en regionaal gebied gevolgd worden. Hierbij kan men denken aan de ontwikkeling man-vrouw/ full- en parttime en uitzendkrachten. Daarnaast worden structuren op sector- of op bedrijfstakniveau in beeld gebracht. Ook biedt het register actuele informatie over omvang en ontwikkeling van openstaande vacatures naar branche of regio. Al deze informatie wordt jaarlijks geactualiseerd middels een omvangrijke enquête waarvoor alle vestigingen met 5 en meer werkzame personen worden benaderd, van de overige vestigingen wordt een steekproef getrokken.

Naast bovenstaande onderwerpen die jaarlijks aan bod komen, wordt regelmatig informatie vergaard over leeftijdsopbouw en scholing van de

Figuur 1
Koppeling
IBIS-LISA

¹ 'IBIS' staat voor Integraal Bedrijventerreinen Informatie Systeem.

² De input voor het IBIS-bestand wordt geleverd in de vorm van een schriftelijke enquête onder alle gemeenten in Nederland, waarin gevraagd wordt het gemeentelijke bestand van bedrijventerreinen en kantoorlocaties te actualiseren.

werkende. Daarnaast wordt informatie over de woon/werkplek vertaald naar pendelstromen (de Pendel atlas Zeeland). Ook de deelname van gehandicapten of WAO'ers en allochtonen aan de arbeidsmarkt is geïnventariseerd.

Kruisbestuiving met Kamer van Koophandel

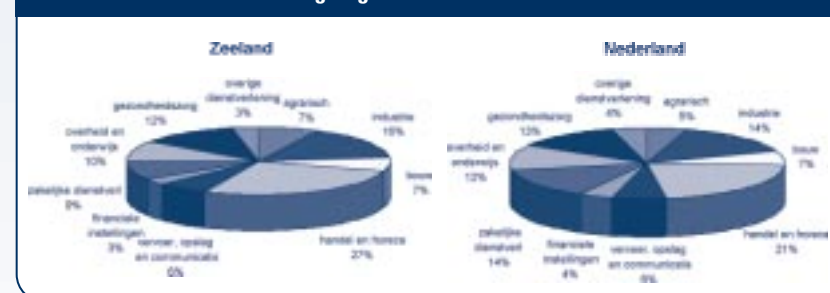
De samenwerking tussen de RIBIZ en de Kamer van Koophandel voor Zeeland biedt nieuwe mogelijkheden en kansen. De integratie tussen het vestigingenregister van RIBIZ en het Handelsregister van de Kamer is in de afgelopen jaren sterk toegenomen. Beide registers hebben daardoor aan kwaliteit gewonnen. De intensieve samenwerking leidt steeds meer tot onderlinge uitwisseling en afstemming van informatie en werkafspraken tussen beide organisaties ten aanzien van het beheer en de actualisatie van gegevens. Daarnaast wordt de ondernemer minder 'lastiggevallend' met dezelfde vragen en groeit de éénduidigheid van het cijfermateriaal.

Naast het Handelsregister heeft de Kamer van Koophandel, als bronhouder, ook nog gedetailleerde bedrijfseconomische informatie in huis door de Enquête Regionale Bedrijfsontwikkeling (ERBO) die de Kamer jaarlijks uitgebreid uitzet binnen het Zeeuwse bedrijfsleven. Hierdoor beschikt de Kamer van Koophandel over regionale informatie ten aanzien van omzet, winst en verlies, rendement, export, de kostenstructuur en de investeringsontwikkelingen bij de bedrijven in Zeeland.

De kruisbestuiving van deze informatie levert meer mogelijkheden om in te kunnen spelen op vragen van diverse gemeentelijke en regionale beleidsvelden/terreinen. Zo is in het verleden de ontwikkeling van verschillende detailhandelscentra in de provincie in beeld gebracht en onderling vergeleken, niet alleen naar aantal vestigingen, werkgelegenheid en branchesamenstelling, maar ook naar aspecten als omzet, winstgevendheid en investeringen bij de bedrijven.

Ook de regionaal economische omvang en ontwikkeling van de Zeeuwse zeehavengebieden is uitgewerkt, waarbij de regionale productiewaarde van de bedrijven en de ontwikkeling daarvan is bepaald, alsook de gerealiseerde Bruto Toegevoegde Waarde en de werkgelegenheidssituatie in het Zeeuwse havengebied. Het relatieve belang van de bedrijven in het havengebied in de Zeeuwse economie kan zo in een breder kader worden geplaatst dan alleen die van de werkgelegenheid.

Stuctuur Werkgelegenheid Zeeland t.o.v. Nederland

Thermometer/Barometer

In het westelijke gedeelte van de provincie, het Zeeuwse kustgebied, wordt de bedrijfsmatige activiteit meer bepaald door het toeristisch bedrijfsleven. Het combineren van bedrijfseconomische informatie via de ERBO en werkgelegenheidscijfers uit het RIBIZ-register heeft geleid tot een nieuwe methodiek (Barometer/Thermometer Toerisme) om regionaal de toeristische ontwikkeling in beeld te brengen voor de betrokken gemeente en de Provincie. Een methode die is ontwikkeld door het NEI in opdracht van de Provincie en het ministerie van EZ en nu verder wordt uitgewerkt tot nieuwe producten die door de Kamer in samenwerking met Bureau Toerisme Zeeland aan gemeenten en de Provincie Zeeland wordt aangeboden.

RIBIZ zoekt zo op verschillende manieren samenwerking met derden om het gebruik van haar cijfers te vergroten. Op deze wijze wordt ook het draagvlak voor een eigen vestigingenregister in de regio vergroot. De samenwerking wordt nog steeds uitgebreid met andere partijen. Zo zit RIBIZ momenteel om de tafel met Scoop, een Zeeuwse organisatie op gebied van welzijn, zorg en cultuur. Met de cijfers uit het register kunnen zo gemeentelijke rapportages worden gemaakt over het welzijn en de leefbaarheid in de verschillende kernen van de gemeenten. In het kader van het volkshuisvestingsbeleid en de provinciale contingenten toedelingen bieden de cijfers eveneens diverse aanknopingspunten. Ook met het Regionaal Platform Arbeidsmarktontwikkeling Zeeland (RPA Zeeland) wordt gesproken over gezamenlijke acties om informatie in te winnen en te verwerken op gebied van de regionale arbeidsmarkt in Zeeland.

Voor meer informatie:

Ribiz, Rob Lucas, tel.: (0118) 67 35 37
of e-mail rlucas@zeeland.kvk.nl

Tweedehands bedrijventerreinmarkt

Door: Jody Broeders, stagiaire bij ETIN Adviseurs

Onlangs heeft ETIN Adviseurs onderzoek gedaan naar de 'tweedehands bedrijventerreinmarkt' op een aantal Zuid-Hollandse en Brabantse bedrijventerreinen. Het betreft de bedrijventerreinen Binckhorst (Den Haag), Rijnhaven (Alphen aan den Rijn), Danenhoef (Oss) en Loopkant-Liessent (Uden). Voor dit onderzoek is gebruikgemaakt van LISA-gegevens. LISA registreert alle vestigingen in Nederland waar wordt gewerkt. De LISA-database bevat kerngegevens over bedrijven en werknemers naar branche. LISA is daarmee een interessante bron die bij allerlei onderzoeken wordt geraadpleegd.

Meer inzicht in de algehele dynamiek op bestaande bedrijventerreinen

Doel van het onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de algehele dynamiek op al langer bestaande bedrijventerreinen. Bedrijven zorgen voor dynamiek als ze uitbreiden, inkrimpen, verhuizen, fuseren, overgenomen worden of failliet gaan. De meeste van deze gebeurtenissen leiden tot een verandering in de ruimtebehoefte.

Op basis van LISA-gegevens heeft ETIN Adviseurs het aantal vestigingen en het gemiddelde aantal mutaties per jaar bepaald voor de vier bovengenoemde bedrijventerreinen. Het aantal vestigingen per 1 januari van de jaren 1996 en 2000 is te vinden in tabel 1.

Tabel 1: Totaal aantal vestigingen op de vier bedrijventerreinen

	Aantal vestigingen per 1-1-1996	Aantal vestigingen per 1-1-2000
Zuid-Holland		
Rijnhaven (Alphen aan den Rijn)	240	239
Binckhorst (Den Haag)	261	258
Brabant		
Danenhoef (Oss)	175	219
Loopkant-Liessent (Uden)	275	331

Het aantal vestigingen op de Zuid-Hollandse terreinen is in de onderzoeksperiode ongeveer gelijk gebleven. Op de Brabantse terreinen is sprake van een forse toename van het aantal vestigingen. Dit wordt veroorzaakt door herontwikkeling en nieuwbouw (al dan niet van bedrijfsverzamergebouwen) op delen van die terreinen.

Het gemiddelde aantal verdwenen en nieuwe vestigingen per jaar geeft een indicatie van de omvang van de tweedehands bedrijventerreinmarkt (zie tabel 2).

Het gemiddelde aantal mutaties per jaar is op de Zuid-Hollandse en Noord-Brabantse terreinen duidelijk hoger dan het saldo van het aantal vertrekkende en bijkomende bedrijven. In vergelijking met de andere bedrijventerreinen vertrekken er relatief weinig vestigingen van Danenhoef (Oss), en komen er op Loopkant-Liessent (Uden) relatief veel vestigingen bij.

Om meer inzicht te krijgen in de situatie op de tweedehands bedrijventerreinmarkt en de redenen voor nieuwkomers om zich op een bestaand bedrijventerrein (en meestal ook in een bestaand pand) te vestigen is een telefonisch onderzoek gehouden onder deze vestigingen¹. Daarnaast zijn diepte-interviews gehouden met ambtenaren van de afdeling Economische Zaken van de vier gemeenten.

Kenmerken van het bedrijfspand en bereikbaarheid belangrijkste vestigingsplaatsfactoren

Een kwart van de bedrijven is nieuw gestart op de huidige locatie, driekwart van de bedrijven komt van een andere locatie. Die vorige locatie ligt voor 35% van de bestaande bedrijven op hetzelfde

Tabel 2: Gemiddeld aantal mutaties per jaar (1996 - 2000)

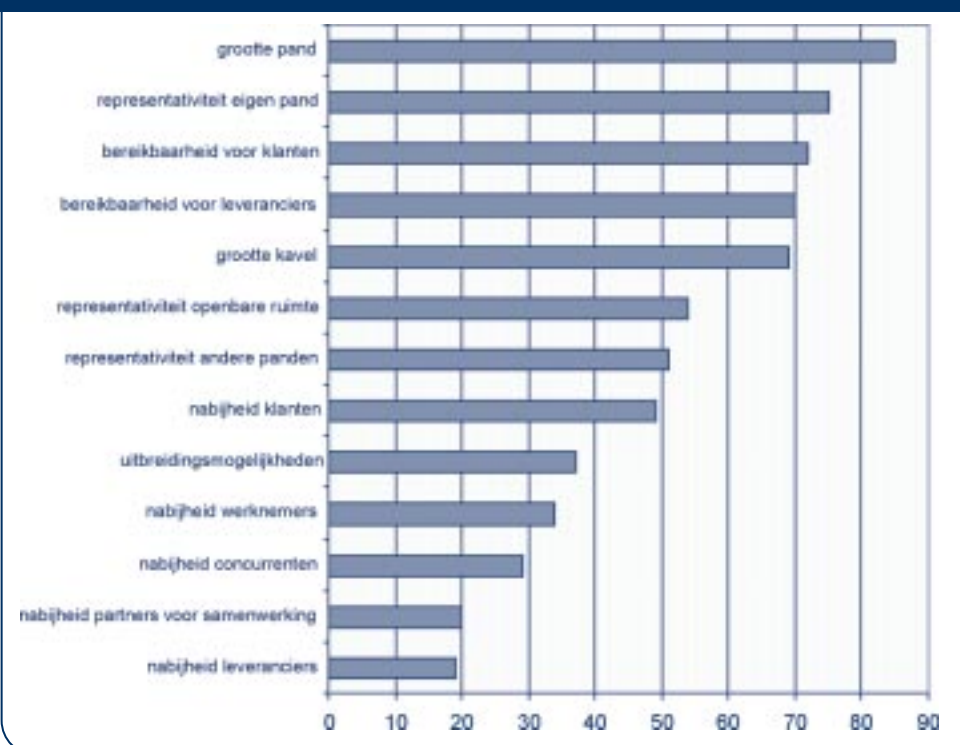
	Verdwenen vestigingen	Nieuwe vestigingen	Mutatie-saldo
Zuid-Holland			
Rijnhaven (Alphen aan den Rijn)	35	35	0
Binckhorst (Den Haag)	32	31	-1
Brabant			
Danenhoef (Oss)	16	28	12
Loopkant-Liessent (Uden)	30	42	12

¹ Het onderzoek is beperkt tot alle nieuwkomers van de jaren 1998 - 1999 en 1999 - 2000. Daardoor is er een grotere kans dat de bedrijven nog steeds op die locatie gevestigd zijn, en dat er binnen die organisatie nog personen werkzaam zijn die betrokken zijn geweest bij de keuze van de huidige locatie.

bedrijventerrein, en voor nog eens 35% in dezelfde plaats. De overige 30% komt uit een andere plaats. De vestigende bedrijven zijn voornamelijk actief in de industrie (24%), bouwnijverheid (5%), handel (31%) of zakelijke dienstverlening (20%).

Het belang dat de nieuwkomers hechten aan factoren als de grootte van de huidige locatie, de representatieve uitstraling, bereikbaarheid en nabijheid is te zien in figuur 1.

Figuur 1: Belang verschillende vestigingsplaatsfactoren bij locatiekeuze

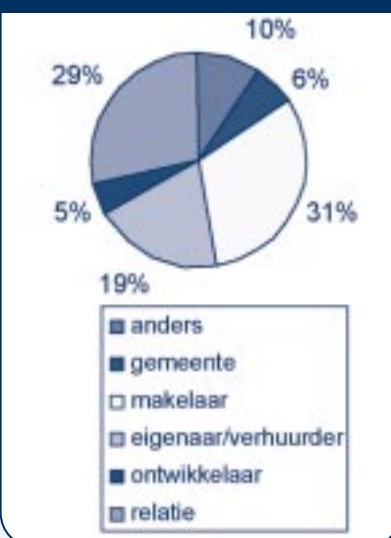
Nieuwkomers hechten met name belang aan de kenmerken van het bedrijfspand en de bereikbaarheid van de locatie. Huurders blijken aan vrijwel alle onderzochte factoren iets meer belang te hechten dan eigenaren. De huidige locatie wordt door 57% van de nieuwkomers gehuurd, 43% is eigenaar van het bedrijfspand.

Startende bedrijven delen de huidige locatie vaker met andere gebruikers dan bestaande bedrijven (65 om 46 procent). Overigens delen bestaande bedrijven de huidige locatie ook vaker met andere bedrijven dan de vorige locatie. De verklaring schuilt in het aantal bedrijven dat voorheen opereerde vanaf een niet-formele bedrijfslocatie (zoals een woonhuis of garage).

Is er een tweedehands bedrijventerreinenmarkt?

Om te bepalen in hoeverre er sprake is van een tweedehands bedrijventerreinenmarkt is de ondernemers gevraagd aan te geven wie hen voor het eerst attendeerde op de beschikbaarheid van de huidige locatie. De makelaar is de meest genoemde tipgever, op korte afstand gevolgd door relaties van de ondernemer. Rechtstreeks contact met de verhuurder of verkoper speelt ook een belangrijke rol (zie figuur 2).

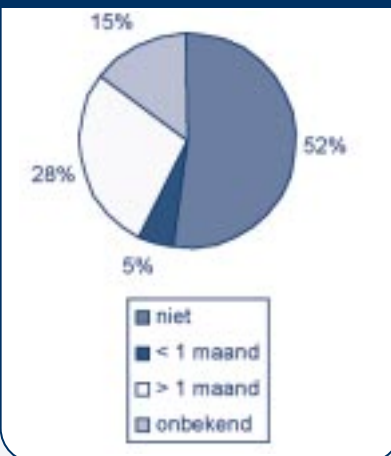
Figuur 2: Door wie voor het eerst geattendeerd op het beschikbaar komen van de huidige locatie?

Van de vorige locaties is 73% nog steeds in gebruik als bedrijfslocatie. Zestien procent wordt weer gebruikt zoals oorspronkelijk bedoeld (meestal wonen). Van 11% van de vorige locaties is de huidige functie onbekend.

De duur van de leegstand van de vorige locaties geeft meer inzicht in de spanning op de tweedehands bedrijventerreinenmarkt. Meer dan de helft van de vorige locaties kreeg direct een nieuwe gebruiker nadat het ondervraagde bedrijf de huidige locatie betrok (zie figuur 3).

Figuur 3: Duur leegstand vorige locatie

Het feit dat bijna 30% van de vorige locaties langer dan één maand leeg staat kan wijzen op een relatief 'ontspannen' markt, maar ook op een beperkte courantheid van een deel van de langer leegstaande bedrijfspanden. Op basis van het uitgevoerde onderzoek is niet goed te bepalen voor hoeveel panden dat geldt.

Twee veronderstellingen

Het CPB veronderstelt² dat de (tweedehands) bedrijfsgebouwenmarkt nauwelijks interessant is voor professionele intermediairs zoals makelaars, omdat bedrijfsgebouwen vaak op maat gemaakt zijn of moeten worden vanwege de bedrijfsactiviteiten. Om te bepalen of makelaars een voorkeur hebben voor bepaalde bedrijfsgebouwen is nagegaan welke functies³ aanwezig zijn in de panden waarbij een makelaar bemiddelt.

Makelaars zijn vooral actief op de kantorenmarkt

De kantoorfunctie is bovengemiddeld aanwezig in de bedrijfsgebouwen waarbij een makelaar bemiddelt. De andere functies scoren rond of onder het gemiddelde⁴. Het verschil ten opzichte van de totale onderzoekspopulatie wordt veroorzaakt door het aantal monofunctionele panden dat voorzien is van een kantoorfunctie. De helft van de monofunctionele panden waarbij een makelaar bemiddelt is een kantoor. Als de transactie op een andere manier tot stand komt, dan is nog maar 20% van de panden een kantoor. De multifunctionele panden zijn vrijwel altijd voorzien van een kantoorfunctie⁵.

De conclusie is dan ook dat makelaars zich bij voorkeur richten op panden die met relatief kleine aanpassingen geschikt te maken zijn voor vele soorten bedrijvigheid. Dit is zeker van toepassing op kantoorpanden. Deze panden zijn daardoor voldoende courant, wat bemiddeling relatief makkelijk en aantrekkelijk maakt. De bedrijfsgebouwen die zonder bemiddeling van een makelaar van gebruiker wisselen zijn zeer waarschijnlijk specifiek van aard, waardoor ze voor minder soorten bedrijvigheid bruikbaar zijn en bemiddeling op commerciële basis minder interessant is. Op basis van de onderzoeksresultaten wordt deze veronderstelling dan ook houdbaar geacht voor de tweedehands bedrijventerreinenmarkt.

Nabijheid van andere bedrijven van belang

De tweede veronderstelling⁶ is dat bedrijven steeds meer de behoefte hebben om zich in de nabijheid van andere bedrijven te vestigen, zeker als zij zich bezighouden met hetzelfde vakgebied.

Om deze veronderstelling te toetsen is nagegaan of de nieuwkomers belang hechten aan de (gelijktijdige) nabijheid van leveranciers, concurrenten of partners voor samenwerking⁷. De verdeling van de voorkeuren is te vinden in figuur 4.

Figuur 4: Belang gelijktijdige nabijheid brachegenoten (leveranciers - concurrenten - partners voor samenwerking)

Bijna de helft van de nieuwkomers hecht belang aan de nabijheid van minstens één van de onderscheiden branchegenoten. Op basis van deze resultaten lijkt er onder bedrijven een draagvlak voor segmentering van (delen van) bedrijventerreinen en clustering van bedrijven en/of bedrijvigheid. Op basis van het uitgevoerde onderzoek kan echter niet bepaald worden hoe deze behoefte aan nabijheid van branchegenoten zich ontwikkeld heeft. Evenmin kan bepaald worden welke concrete mogelijkheden er zijn voor segmentering en/of clustering op al langer bestaande bedrijventerreinen.

Conclusies

Zowel nieuwe als bestaande bedrijven vestigen zich op de al langer bestaande bedrijventerreinen. Een (royale) meerderheid van die nieuwkomers hecht belang aan de grootte, de representativiteit en de bereikbaarheid van de eigen locatie. De nieuwkomers hechten minder belang aan factoren die betrekking hebben op de omgeving en nabijheid.

De situatie aan de aanbodzijde van de tweedehands bedrijventerreinenmarkt lijkt redelijk ontspannen. De situatie aan de vraagzijde is minder duidelijk. De ondervraagde bedrijven hebben immers een nieuwe locatie gevonden, maar het vaststellen van de intensiteit van het zoekproces en de effectieve zoektijd is erg moeilijk. Dit hangt onder meer af van de plaats waar een bedrijf zich wil vestigen, de mate waarin een nieuwe locatie urgent is, en andere factoren waar een bedrijf belang aan hecht.

Om meer inzicht te krijgen in de situatie op de tweedehands bedrijventerreinenmarkt en de mogelijkheden voor segmentering en/of clustering van bedrijvigheid op al langer bestaande bedrijventerreinen, is verder onderzoek noodzakelijk.

² CPB (1999), De grondmarkt, een gebrekkige markt en een onvolmaakte overheid.

³ De onderscheiden functies zijn kantoor, magazijn, werkplaats, showroom en anders.

⁴ Bedoeld wordt het gemiddelde van de totale onderzoekspopulatie.

⁵ Het oppervlaktebeslag van de kantoorfuncties ten opzichte van de andere functies is geen onderwerp van onderzoek geweest. Het vermoeden bestaat dat de multifunctionele panden waarbij een makelaar bemiddelt voorzien zijn van een relatief groot kantoorgedeelte.

⁶ Steenworp (2000), Locatiegids bedrijventerreinen 2000.

⁷ Dit zijn branchegenoten.

Aangenomen mag worden dat zij zich (deels) met hetzelfde vakgebied bezighouden.

Vestigingen en banen in 15 grootste gemeenten van Nederland (2000)

	Amsterdam				Apeldoorn				Arnhem			
	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.
Agrarische sector	180	800	82,5	15,0	530	1.260	74,6	12,7	100	740	78,4	4,1
Industrie en nutsbedrijven	3.020	27.830	71,9	4,6	410	10.650	82,4	2,6	320	6.970	79,5	1,1
Bouwnijverheid	2.570	12.580	92,5	2,5	450	4.460	91,9	2,0	340	3.090	92,6	1,6
Handel en horeca	18.180	92.060	58,8	18,1	2.440	15.900	55,2	25,3	2.230	15.330	50,2	29,3
Vervoer, opslag en communicatie	3.090	30.850	72,6	8,7	170	3.200	83,1	15,0	180	5.190	64,4	11,2
Financiële instellingen	5.160	46.400	65,8	3,5	170	4.940	53,4	1,8	170	5.940	55,6	2,2
Zakelijke dienstverlening	15.500	88.590	62,6	9,3	1.400	10.750	56,6	15,9	1.530	17.460	58,1	16,5
Overheid en onderwijs	1.360	54.100	57,6	6,0	270	12.420	66,9	3,2	360	16.030	62,2	5,2
Gezondheidszorg	2.420	54.470	29,1	11,3	350	11.470	20,8	20,2	540	13.110	24,9	16,7
Overige dienstverlening	6.370	26.280	56,3	14,0	670	3.640	48,4	19,2	620	4.130	50,8	17,9
Totaal	57.860	433.960	59,1	10,1	6.850	78.680	59,0	13,0	6.380	87.990	55,4	13,6

	Breda				Eindhoven				's-Gravenhage			
	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.
Agrarische sector	440	1.630	63,8	12,3	80	390	56,4	10,3	290	2.260	77,9	2,2
Industrie en nutsbedrijven	490	11.290	75,3	2,7	820	26.360	81,1	1,6	680	8.340	72,4	4,0
Bouwnijverheid	530	5.680	91,4	2,3	730	8.280	92,3	1,1	930	5.400	91,9	1,7
Handel en horeca	3.030	22.400	52,5	24,6	3.940	25.910	53,0	25,5	6.850	35.370	56,5	17,9
Vervoer, opslag en communicatie	260	4.510	78,5	12,0	350	6.930	74,0	10,1	560	13.810	72,6	2,5
Financiële instellingen	210	3.400	52,1	7,1	620	6.270	56,0	3,5	550	11.190	60,9	0,7
Zakelijke dienstverlening	2.160	13.430	52,0	23,5	3.860	29.680	63,9	14,7	3.640	34.570	62,3	8,5
Overheid en onderwijs	270	13.210	58,2	6,4	360	15.660	58,9	13,7	760	57.130	59,2	3,0
Gezondheidszorg	620	12.910	21,0	18,6	570	15.290	24,1	15,0	1.560	32.170	25,2	12,9
Overige dienstverlening	750	3.520	48,3	18,8	950	4.420	49,3	20,4	1.920	13.520	52,7	8,7
Totaal	8.760	91.980	55,3	15,2	12.270	139.190	61,5	12,8	17.740	213.740	56,2	8,0

	Groningen				Haarlemmermeer				's-Hertogenbosch			
	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.
Agrarische sector	110	330	72,7	12,1	570	2.170	74,7	12,9	200	510	74,5	11,8
Industrie en nutsbedrijven	440	11.020	82,0	4,4	390	9.450	70,5	2,9	530	11.150	78,0	2,2
Bouwnijverheid	350	5.060	94,1	1,4	510	4.310	90,3	3,0	620	6.360	93,4	1,6
Handel en horeca	2.520	19.670	55,0	31,7	2.070	24.590	60,6	14,6	2.870	21.580	59,2	19,9
Vervoer, opslag en communicatie	230	5.690	74,2	7,6	670	44.970	64,2	1,1	220	5.280	61,4	26,3
Financiële instellingen	190	3.150	57,1	3,2	200	2.500	55,2	3,2	360	4.050	56,0	5,4
Zakelijke dienstverlening	1.760	20.900	59,5	24,4	1.450	17.000	65,1	8,6	2.360	17.640	59,4	20,1
Overheid en onderwijs	420	22.460	58,9	13,0	170	6.160	64,1	3,9	300	10.860	56,6	8,2
Gezondheidszorg	710	18.960	27,8	14,9	210	3.300	20,0	21,8	540	12.150	20,7	19,1
Overige dienstverlening	960	4.320	50,9	20,4	360	2.290	44,1	20,1	740	3.190	49,5	24,5
Totaal	7.670	111.550	57,4	17,1	6.580	116.730	63,4	6,6	8.730	92.780	58,2	14,9

	Maastricht				Nijmegen				Rotterdam			
	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.
Agrarische sector	100	310	74,2	12,9	150	590	71,2	13,6	230	1.060	77,4	8,5
Industrie en nutsbedrijven	220	11.100	83,7	0,9	330	13.130	83,0	1,3	1.230	32.140	84,8	0,8
Bouwnijverheid	210	1.890	92,6	3,2	350	3.370	92,3	1,5	1.250	16.330	91,4	0,6
Handel en horeca	2.090	14.040	50,1	24,9	2.250	15.480	53,3	28,6	8.600	56.320	55,6	12,1
Vervoer, opslag en communicatie	130	5.330	72,4	4,3	230	3.850	77,1	12,5	2.010	41.850	79,5	2,3
Financiële instellingen	160	1.640	51,2	4,3	160	1.520	49,3	2,6	650	19.160	58,2	0,7
Zakelijke dienstverlening	840	10.490	49,9	17,4	1.540	10.780	52,3	19,2	4.600	52.850	60,0	3,8
Overheid en onderwijs	210	10.600	58,2	8,9	280	14.680	56,1	9,7	950	37.620	54,0	5,2
Gezondheidszorg	350	11.750	26,7	7,5	570	18.640	24,9	14,9	1.540	42.770	23,1	7,5
Overige dienstverlening	440	2.190	49,3	17,4	590	3.060	50,0	23,2	1.880	13.330	58,6	5,7
Totaal	4.740	69.330	55,7	11,6	6.440	85.100	54,6	14,3	22.930	313.420	60,1	5,2

	Tilburg				Utrecht				Zwolle			
	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.	vest.	totala	%man	%part.
Agrarische sector	290	900	72,2	25,6	80	420	78,6	9,5	210	590	76,3	11,9
Industrie en nutsbedrijven	650	17.560	77,0	2,5	610	10.500	77,9	2,8	220	8.520	83,9	1,1
Bouwnijverheid	500	4.350	91,0	4,1	770	8.320	91,7	1,6	180	3.600	90,8	1,7
Handel en horeca	2.870	19.660	53,0	29,6	3.910	30.130	56,2	20,9	1.360	12.570	56,2	21,6
Vervoer, opslag en communicatie	210	5.050	76,4	13,9	380	10.920	75,8	7,1	150	6.280	72,1	9,1
Financiële instellingen	230	3.690	54,2	2,4	280	15.540	64,8	0,9	120	3.240	53,1	3,4
Zakelijke dienstverlening	1.440	10.880	44,4	27,2	3.960	40.480	64,1	10,2	750	8.940	51,3	24,5
Overheid en onderwijs	300	12.920	54,8	10,4	620	28.440	54,7	8,3	210	11.460	56,8	6,5
Gezondheidszorg	530	14.750	22,8	18,6	1.100	26.620	26,8	13,3	260	11.730	18,8	14,2
Overige dienstverlening	630	3.540	46,0	25,1	1.450	9.660	47,4	9,7	300	1.780	44,4	19,1
Totaal	7.650	93.290	55,0	16,5	13.180	181.020	57,8	10,3	3.750	68.700	55,7	12,5

vest.: aantal vestigingen
 totaal: totaal aantal fulltime en parttime mannen en vrouwen
 %man: aandeel mannen
 %part.: aandeel parttimers
 agrarische sector inclusief landbouwmetelling CBS

Beschikbare gegevens

Per vestiging zijn de volgende gegevens beschikbaar:
 Naam, vestigingsadres, correspondentieadres, activiteitencode (SBI 1993), aantal mannen fulltime, vrouwen fulltime, mannen parttime, vrouwen parttime (absolute gegevens op vestigingsniveau worden alleen geleverd door middel van een grootteklasse of via aggregaties). Op basis van deze gegevens is elke denkbare statistiek mogelijk, eventueel gekoppeld met andere gegevensbestanden. LISA behoudt zich ten aanzien van het landelijk register LISA en de daarin opgenomen gegevens alle auteurs- en databankrechten voor.

Omvang bestand

In onderstaande tabel is opgenomen van welke gebieden het LISA-bestand 2000 informatie biedt. Vergelijkbare statistische informatie is er ook voor 1999, 1998, 1997 en 1996. Voor 1995 en 1994 is deze informatie van een groot aantal gemeenten beschikbaar. Het bestand van 2001 wordt in mei 2002 verwacht.

gebied omschrijving	aantal	minimum	vestigingen maximum	totaal
6 positie postcodegebied	240.697	1	306	740.352
4 positie postcodegebied	3.984	1	3.493	
gemeenten	537	51	57.753	
COROP-gebieden	40	2.195	83.710	
RBA-gebieden	18	8.454	77.495	
provincies	12	15.974	174.772	

Toelichting: het aantal vier positie postcodegebieden waar vestigingen zijn is in LISA 3.960. Het aantal vestigingen per gebied varieert van 1 tot 3.455. Het totale LISA-bestand van 2000 bevat 740.352 vestigingen.

Informatie en/of bestellingen LISA

Voor informatie over LISA en het bestellen van onder andere statistische gegevens, steekproefrekkings, bestandsverrijkingen kunt u zich wenden tot de LISA Projectorganisatie en Bridgis BV. Voor koppelingen van het LISA-bestand met bijvoorbeeld geografische databestanden kunt u contact opnemen met Bridgis BV.

LISA Projectorganisatie: Van Limburg Stirumlaan 6
 Postbus 3045
 5003 DA Tilburg
 Tel.: (013) 594 01 11
 Fax: (013) 463 03 24
 E-mail: info@lisa.nl
 Internet: www.lisa.nl

Bridgis BV: Sint Walburgkerkpad 3
 Postbus 71
 4000 AB Tiel
 Tel.: (0344) 636 242
 Fax: (0344) 636 246
 E-mail: info@bridgis.nl
 Internet: www.bridgis.nl

Colofon

LISA Nieuws is een uitgave van de Stichting LISA die als doel heeft het beschikbaar hebben van informatie over vestigingen en werkgelegenheid in geheel Nederland, primair ten behoeve van onderzoek en beleid. De Stichting vertegenwoordigt de regionale registerhouders die de informatie verzamelen, beheren en in LISA inbrengen.

Redactie: Juri Heise, Marië van Luyt, Freerk Viersen

Vormgeving: De Cock Design, Tilburg
 Druk: BBL & partners, Rijswijk

Deze uitgave is verzorgd door de LISA Projectorganisatie. Overname van tekst en cijfermateriaal is alleen toegestaan ten behoeve van niet-commercieel gebruik onder bronvermelding. Hoewel bij de uitgave de uiterste zorg is nagestreefd kan voor eventuele aanwezigheid van (zet)fouten en onvolledigheden geen aansprakelijkheid worden aanvaard.

Bestuur Stichting LISA

P.J. Vriens, voorzitter
 drs. F. Viersen, secretaris/penningmeester (Provincie Gelderland)
 drs. G. Scholtens (Stadsgewest Haaglanden)
 ir. B.A. Herfst (Provincie Utrecht)
 ir. J.A.W. Aulbers (Provincie Fryslân)

Regionale bronhouders LISA

Bedrijvenregister Meerlanden
 Werkgebied: Gemeente Haarlemmermeer e.o.
 dhr. B.E. Achterstraat
 Tel.: (023) 56 76 130
 e-mail: bedrijvencontact@haarlemmermeer.nl

Regionale Informatiebank Bedrijven en Instellingen Zeeland (RIBIZ)
 Werkgebied: Provincie Zeeland
 dhr. R. Lucas
 Tel.: (0118) 673 513
 e-mail: Ribiz@zeeland.kvk.nl

Vestigingenregister Amsterdam
 Werkgebied: Gemeente Amsterdam e.o.
 dhr. T.J.A. Jongsma
 Tel.: (020) 527 95 42
 e-mail: tjongsma@onstat.amsterdam.nl

Provinciale Werkgelegenheidsenquête (PWE) Gelderland
 Werkgebied: Provincie Gelderland
 dhr. drs. F.J. Viersen
 Tel.: (026) 359 91 71
 e-mail: f.viersen@prv.gelderland.nl

Werkgelegenheidsregister Stadsgewest Haaglanden
 Werkgebied: Stadsgewest Haaglanden
 dhr. G. Scholtens
 Tel.: (070) 312 91 26
 e-mail: schg@haaglanden.nl

Vestigingenregister Noord-Brabant
 Werkgebied: Provincie Noord-Brabant
 dhr. drs. B. Doets
 Tel.: (013) 594 01 11
 e-mail: b.doets@etin.nl

Provinciaal Arbeidsplaatsenregister (PAR) Utrecht
 Werkgebied: Provincie Utrecht
 dhr. drs. M. Bergmeijer
 Tel.: (030) 258 23 91
 e-mail: Maarten.Bergmeijer@Provincie-Utrecht.nl

Werkgelegenheidsregister Friesland
 Werkgebied: Provincie Friesland
 dhr. J. Aulbers
 Tel.: (058) 292 56 62
 e-mail: aulbers@fryslan.nl

Werkgelegenheidsregister Provincie Groningen
 Werkgebied: Provincie Groningen (excl. Stad Groningen)
 mev. M. Joustra
 Tel.: (050) 316 40 51
 e-mail: m.joustra@prvgron.nl

Drentse Werkgelegenheids Enquête (DWE)
 Werkgebied: Provincie Drenthe
 dhr. R. Haverkate
 Tel.: (0592) 36 55 55
 e-mail: r.haverkate@drenthe.nl

Vestigingenregister Flevoland
 Werkgebied: Provincie Flevoland
 dhr. P.M. Smeenk
 Tel.: (0320) 265 317
 e-mail: smeenk@flevoland.nl

Gemeente Zaanstad
 Werkgebied: Gemeente Zaanstad
 dhr. J. Nijman
 Tel.: (075) 655 23 72
 e-mail: j.nijman@zaanstad.nl

RMO Noordwest-Holland

Voor feiten en cijfers over werkgelegenheid

LISA registreert alle vestigingen en werknemers in Nederland. Samen met ABF Research heeft LISA een database samengesteld met daarin de kerngegevens van de vestigingen en werknemers voor alle gemeenten in Nederland. In de database zijn opgenomen voor 18 type bedrijven (Hoofdgroepen SBI 1993) de aantallen vestigingen, fulltime en parttime mannen en vrouwen. Naast de LISA-informatie zijn er voor alle gemeenten de kenmerken van de bedrijfsterrainen en de bevolking opgenomen. Het totale resultaat is de BedrijvenMonitor 2000.

De database wordt ontsloten met het informatiesysteem Swing. Met Swing kunnen op een zeer gebruikersvriendelijke wijze tabellen, kaartjes, rapporten, staaf-, taart- en lijngrafieken gemaakt worden. Met een druk op de knop zijn de gegevens te presenteren als groei- of indexcijfers.

Alle gegevens worden landsdekkend en over de periode 1996 t/m 2000 op een Cd-rom geleverd. De kosten voor de BedrijvenMonitor 2000 bedragen € 450,- voor een standalone versie en € 900,- voor een netwerkversie. De genoemde kosten zijn exclusief 19% BTW.

Voor bestellingen of meer informatie kunt u contact opnemen met de LISA projectorganisatie of ABF Research. Of bezoek de internetsites: www.lisa.nl of www.abfresearch.nl.

P3044, www.DieCocDesign.nl